

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сархытбек Айым Сарқытбекқызы

[a i y m@list.ru](mailto:aiym@list.ru)

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультетінің Аймақтану мамандығының 4-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Қилыбаева П.Қ.

Түйіндеме: Бұрынғы КСРО-ның бес республикалары: Қазақстан, Өзбекстан, Түркіменстан, Қырғызстан және Тәжікстан, табиғи ресурстардың негізгі қорлары шоғырланған Еуразияның ең үлкен және тығыз орналасқан континенттің орталығында орналасқан - Орталық Азия аймағын құрайды. Бұл елдер сондай-ақ геосаясат бойынша американдық сарапшы Збигнев Бжезинский белгілеген "Еуразиялық Балкан" аймағына кіреді.

Кілтті Сөздер: Орталық Азия, Ауғаныстан, қауіпсіздік.

Бжезинский бұл аймақты тұрақсыздықтың аймағы ретінде сипаттады. Дәл осы аумақта қазіргі уақытта "Ұлы ойын" терминімен белгіленген геосаяси процессі жүруде. "Үлкен ойын" деп аталатын жаңа кезең, аймақтағы біріншілік үшін неоколониалды емес державалардың бәсекелестігін туғызуда [1, б.105-106].

1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін жариялап, қоғамдық өмірдің барлық салалары бойынша халықаралық ынтымақтастықтың толыққанды субъектісіне айналды.

Қазақстан экономикалық дамудың үлкен әлеуетіне ие, Еуропа мен Азияның орталығында саяси және стратегиялық маңызды орынды алып, халықаралық ынтымақтастықтың әртүрлі одақтары мен ұйымдарының мүшесі.

Орталық Азия аймағы – қауіпсіздік тұрғысынан алғанда дүниежүзінің ең маңызды да күрделі аймақтарының бірі. Еуропаны Қытаймен, Ресейді Ислам әлемімен байланыстыратын Орталық Азия аймағы геостратегиялық орналасуы жағынан бірнеше ірі аймақтардың қауіпсіздік жүйелерінің түйіскен нүктесінде орналасқан. Сонымен қатар, Орталық Азияның Ресей, Қытай, Еуропа, Үндістан, Иран, Пәкістан және Түркия сияқты ықпалды күштердің арасында тығыз орналасуы бұл аймақтың геосаяси рөлін де арттыра түсуде. Әсіресе Ресей, АҚШ және Қытай сияқты үлкен күштердің осы аймаққа қатысты геосаяси жобалары мен геэкономикалық мүдделері үнемі ескерілуі қажет.

Аймақтық деңгейдегі қауіпсіздікке келер болсақ, өңірдің бірқатар мемлекеттерінде әлеуметтік және саяси мәселелер анағұрлым күрделілікті тундатады. Орталық Азиядағы тұрақсыздандырудың кез келген әрекеті Ресей мен Қазақстанда, әсіресе шекаралардың ашықтығы, көші-қон ағындарының олар жаққа бағытталуы жағдайында көрініс беретіні сөзсіз. Қырғызстандағы төңкеріс және Бішкектегі алаңдарда тұрақты митингтер болған, 2005 жылғы мамыр айындағы оқиғалар Әдижанда аймақтың жекелеген мемлекеттеріндегі саяси ахуалдың нәзік екенін, оның хаос жағдайына сырғу мүмкіндігі туралы куәландырады.

ҚР мен РФ аймақтың оңтүстігінде қауіптің ислам мәніндегі дамыту факторына ерекше назар аударады. 80 - ші және 90-шы жылдардың соңында әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің артуы, наразылық көңіл-күйді білдірудің заңды арналарының болмауы жағдайында исламистік топтардың қызметі әлеуметтік наразылықтың жалғыз құралы болған. Сондай-ақ, "Талибан" қозғалысының жеңісі Орталық Азиядағы радикалды исламистерді қолдау үшін қолайлы жағдай туғызған. Таяу және Орта Шығыс пен Ауғанстандағы жағдайдың әсері де бар.

Антитеррористік коалиция операциясынан кейін, талибандардың жойылып, Ауғанстанда жаңа биліктің орнауы, Орталық Азиядағы ислам ұйымдарының қозғалысын тоқтатқан жоқ. Яғни өзімізге белгілі "Хизб-ут-Тахрир әл Ислами" зайырлы билік идеясына қарсы тұрып, капитализмге, демократияға, төзімділікке, мәдениеттер диалогына және т. б.

қарсы шықты. Бірінші айларда ХТИ парақшалар мен баспа басылымдарын таратумен, насихаттау және жұмылдыру қызметімен ғана шектелді. Кейінірек, әсіресе 2004 жылы Ташкенттегі жарылыстардан кейін, оны террористік әдістерге көшуге айыптай бастады [2].

Орталық Азия үшін қауіпсіздік ұғымы тұрақтылықты білдіреді. Тұрақтылық дегеніміз осы аймақтың әр түрлі сыртқы және жағымсыз әсерлерге қарсы қорғана білуі. Орталық Азия қауіпсіздігінің елдік, аймақтық және сыртқы үш өлшемін атауға болады.

Орталық Азияның ең тұрақты елі Қазақстан деуге болады. Саясаткерлердің пікірінше, Орталық Азияның мәселелерін екі топқа бөліп қарастыру қажет. Біріншіден, «аймақтағы елдердің кейбір қатынастарының белгілі деңгейде бұзылғандығын» айту керек. Су ресурстары мен жер мәселесі кейбір елдердің арасында үлкен келіспеушіліктер туғызуда. Бұл келіспеушіліктер шешілмеген жағдайда аймаққа төнген қауіпқатерлерге қарсы ұжымдық қорғану мәселесі де өте күрделене түседі. Әсіресе, шекара мәселелерінің толық күйде шешілмеуі аймақтағы елдер арасындағы қатынастардың тепе-теңдігіне кері әсер етіп, аймақтық сенім мен тұрақтылыққа зиян келтіреді.

Орталық Азияның тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан алғанда, Қазақстанның ШЫҰ, ҰҚКҰ, НАТО, ЕҚЫҰ, ИЫҰ секілді халықаралық құрылымдармен ынтымақтасуы өте маңызды.

Орталық Азияның қауіпсіздігіндегі Қазақстанның үлесі мен стратегиялары өте үлкен маңызға ие болуда. Қазақстанда тұрақ тылықтың орнауы бірінші кезекте бейбіт халық қазақтардың арқасында және солардың ұлтқұраушы мүдделеріне сай жүзеге асып отыр .

Қазақстан Орталық Азияда қауіпсіздікті қамтамасыз ету сияқты халықаралық және аймақтық қауіпсіздікті сақтау шараларына үлкен үлес қосып келеді. Қазақстан өзінің ядролық арсеналынан өз еркімен бастартқан бейбіт елдердің бірі ретінде ядролық қарусыздануда да көшбасшы қатарында.

Қазақстан – аймақтың ең тыныш және бейбітшіл елі. Қазақ халқының философиялық және дүниетанымдық көзқарасы адамның өзіне негізделген, яғни антропоцентристік сипатқа ие. Бұл көзқарасқа сәйкес барлық адамдар нәсілі, діні мен түсіне қарамастан бір-біріне көрші, қонақ және бауыр. Қазақтар (Қазақстан) Еуразияның жаңадан күшейіп келе жатқан тың ойыншысы. Алдағы 20 жылда Қазақстан ұлт-мемлекет моделіне өте бастауы мүмкін. Қазақ тілі мен мәдениетінің бүкіл қазақстандықтарды біріктіретін ең күшті құрал екендігі ашық айтылуда.

Қазақстан – Еуразияның төрінде ерекше орынға ие ел. Ғасырлар бойы Қазақ жері Батыс пен Шығыс арасындағы әртүрлі империялар мен мәдениеттердің жалғастырушысы болып келгендіктен, оның халқы да бөтен мәдениет пен пікірлерге төзімшіл болып өсті, толерантты болып қалыптасты.

Қазақстан Иран, Ауғанстан, Қырғызстан мен Өзбекстан мемлекеттерінің көршісі. Ауғанстандағы ахуалдың қалпына келуі Қазақстан үшін расында өте маңызды. Қазақстан – Ауғанстанға жәрдем берудің толық, жан-жоспарын әзірлеген жалғыз Орталық Азиялық мемлекет. Қазақстан Орталық Азия елдерінің тұрақтылық пен бейбітшілікте өмір сүргендігін қамтамасыз ету мақсатында қолынан келгенше әрекет етуде.

Соның ішінде, Орталық Азияға қатысты сыртқы саясаттың өңірлік басымдығын белгілеу ең алдымен қауіпсіздікті қамтамсыз етуді көздейді.

Бұл- аумақтық-шекаралық мәселелер, су-энергетикалық, көші-қон және демографиялық мәселелер. Елшілік басымдықтар тізімінде — Орталық Азия республикалары Ресей мен Қытайдан кейін үшінші орында тұр. АҚШ-тың, Еуропа елдері мен бөлек Еуропалық Одақ ізімен, яғни Қазақстан осы өңір мемлекеттерімен екіжақты қарым-қатынасқа артықшылық береді, бұл еуропалық интеграцияның айқын дағдарысы аясында ақылға қонымды қадам болып көрінеді. Қазақстан Республикасының қауіпсіздік мәселесі қазіргі саясаттанудың өзекті мәселелерінің бірі болып қала береді.

ҚР сыртқы саясатының оңтүстік бағыты ҚР ұлттық мүдделері мен қауіпсіздігін сақтау тұрғысынан жоғары мәнге ие. Бұл бағыт Ұлттық қауіпсіздік контекстіне әртүрлі жоспарлы,

сонымен қатар мынадай өзекті мәселелерді қамтиды: аймақтың бірқатар елдеріндегі биліктің саяси режимдерінің тұрақсыздығы, экономикалық жүйенің төмен тиімділігі, шешілмейтін проблемалардың жиынтығымен байланысты әлеуметтік жүйедегі шиеленіс, шекаралық сипаттағы мәселелер, заңсыз еңбек көші-қоны, диаспора проблемалары, есірткі трафигі, өкінішке орай діни экстремизмнің таралуының дәстүрлі құбылысы болып табылатын мәселелер.

Орталық Азия аймағының осындай тұрақсыздыққа төтеп беру тәуекелі, дағдарыстық экономикалық құбылыстардың күшеюі жеткілікті жоғары деңгейде сақталады. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешу жолдарын табу үшін корпоративтік, өңірлік тәсіл қажет. Сонымен қатар, біз аймақтың әрі қарай дефрагментация үрдісін бақылай аламыз. Мұның бәрі экстремизм, этносаралық қақтығыстар сияқты түрлі қауіп-қатерлердің пайда болу қаупіне ықпал етеді. Мұндай қауіптердің пайда болуы сыртқы күштер тарапынан елеулі мүдделілікті талап етеді. Сыртқы күштер тек елдер ғана емес, сондай-ақ халықаралық трансұлттық террористік және ұстамалы ұйымдар да болуы мүмкін. Бұл күштер өзінің пайдакүнемдік мақсатында және мүддесінде тұрақсыздандыру факторларын пайдаланады.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, Орталық Азия саясатын қалыптасқан жағдайға, оның ішінде өңірлік интеграция мәселесі бойынша негізге ала отырып құру қажет.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері ҚР Ұлттық қауіпсіздік мәселелері бүгінгі таңда өзекті болып табылады. Мемлекет басшысы өзінің Қазақстан халқына Жолдауында: «жақын және алыс перспективада ұлттық мүдделерді қорғауды және күш – жігердің тепе-теңдігін қамтамасыз ететін біздің ең үздік қаруымыз ықпалдасу саясаты болуы тиіс, бірінші кезекте-ҚР, Қырғызстан және Өзбекстан арасындағы Орталық Азия одағын нығайту және дамыту, басқа мемлекеттердің ісіне араласпау, қарсы тұру емес, келісім актілерін басым ету» [3].

Осы қауіпсіздік мәселелері жүргізіліп жатқан саясатта, біздің республикамыздың халықаралық жұмысында көрініс табады. Сондай-ақ, "Қазақстан 2030" Стратегиясында ҚР Президенті атап өткендей: "қауіпсіздік басымдылығы айқын: егер ел оны сақтамаса, бізде тұрақты даму жоспарлары туралы айтуға мүмкіндік болмайды. Ата-бабаларымыздың мемлекетінің пайда болуы мен дамуына ретроспективті көзқарас олардың өз мемлекеттілігін сақтау үшін ұрпақтарының атына Тарихи қиын және қатал күрес жүргізгенін айқын растайды. Осы стратегиялық міндетті шешуді үнемі іздестіру қажеттілігі бізді геостратегиялық күштер мен олардың өзгеру үрдістерінің тепе-теңдігіндегі қалыптасқан жағдайды салмақты және барабар бағалауды талап етеді» [4, б.21].

Ұлттық қауіпсіздік саласында ҚР ШЫҰ-ға қатысуы үлкен рөл атқарады. ШЫҰ-ның негізгі мақсаттары өңірдегі тұрақтылық пен қауіпсіздікті сақтау, Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес болып табылады. Сонымен, ШЫҰ-ға қатысушы мемлекеттер бірқатар түрлі мәселелерді бірлесіп шешеді: Орталық Азиядағы қауіпсіздік пен тұрақтылық, терроризмге қарсы бірлескен күрес, экстремизм мен сепаратизмге олардың барлық көріністерінде қарсы іс-қимыл, есірткі трафигіне, қару айналымына және қылмыстық қызметтің басқа да түрлеріне қарсы күрес.

ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында А. Назарбаев өз тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін біз мықты мемлекет болуға және көршілермен сенімді және достық қарым-қатынас жасауға тиіспіз. Сондай-ақ оларға мемлекеттік қауіпсіздіктің басымдылығы беріліп, Ұжымдық қауіпсіздік арқылы әрбір адам өзінің жеке қажеттіліктерін қанағаттандырғаннан артық ұтады, ал қоғамның қауіпсіздігі қауіп-қатер шегінде тұрғанын атап өтті [5, б.28].

Қауіпсіздікті қолдау және терроризмге қарсы күрес үшін бірлескен ынтымақтастық шеңберінде ШЫҰ қатысушылары бірлескен әскери оқу-жаттығуларды өткізеді. Бұл оқу-жаттығулардың үлгісі: "Бейбіт миссия 2010", "Армия 2016". Бұл оқу-жаттығулар барынша ауқымды болып табылады. Осы оқу-жаттығуларға қатысушылардың алдына қойылған мақсаттар мен міндеттер әр рет күрделеніп, одан да көп әскери техника жұмылдырылады.

Дегенмен, аймаққа қандай да бір державаның сырттан кең ауқымда басып кіруі емес, Террористік ұсақ құрылымдардың енуі үлкен қауіп төндіретіні анық.

Шанхай ұйымына ҚР қатысуы шеңберінде "ҚР Ұлттық қауіпсіздігі туралы" заңда көрсетілген мемлекеттің ұлттық мүдделерін ескере отырып, қауіпсіздік мәселелері бойынша ынтымақтастықты дамыту жөніндегі қызмет маңызды болып табылады. Н. Ташкенттегі ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің отырысында өз сөзінде Назарбаев осы саладағы басымдықтарды нақты атап өтті. Бірінші орында терроризмге қарсы күрес түр. Терроризмге қарсы күрес үшін нақты әзірлеу қажет [6].

Біріншіден, қажет жан-жақты және терең талдау пайда болу себептерін, әлеуметтік параметрлердің қазіргі заманғы терроризм. Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, егер терроризмнің себептері әлеуметтік теңсіздік, көзқарастардың поляризациясы, болашақта қандай да бір перспективаның болмауы болса, онда бізге осы себептердің әрекетін жеңілдету қажет деген қорытынды жасаймыз. Біз лаңкестікке қарсы күрестің жаһандық, өңірлік және мемлекеттік бағдарламаларын құруымыз керек.

Екіншіден, ұлттық және өңірлік деңгейде террористік болып табылатын қоғамдық қауіпті әрекеттердің жалпы критерийлерін атап өту қажет. Халықаралық деңгейде терроризмге қарсы күрес жөніндегі ұлттық заңнамаға салыстырмалы зерттеулер жүргізу қажет. Оның мақсаты біріздендіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Үшіншіден, белгілі бір жағдайларда өзара көмек көрсету, терроризмге қарсы халықаралық операцияларды жүргізу және оларды бақылау халықаралық терроризмге қарсы күрестегі мемлекеттің мінез-құлық ережелерінің жиынтығын әзірлеу қажет. Терроризммен күрес бойынша тәжірибе алмасу.

Төртіншіден, террористік және экстремистік ұйымдардың демеушілік және қаржыландыру арналарын жабу өте маңызды. Есірткінің заңсыз айналымы, қару саудасы, табиғи ресурстарды игеру және оларды сату есебінен қоректендірудің қатаң жолын кесу. Мысалы, ҚР және басқа да бірқатар елдерде тыйым салынған террористік ұйым. Бұл лаңкестік ұйым мұнай сатумен айналысқан. Лаңкестікпен күрес жөніндегі тұжырымдамаларға сәйкес аймақ елдерінің арнайы қызметтерінің өзара іс-қимылын күшейту қажет. Экстремистік ұйымдарға мониторинг жүргізу, Террористік актілерді жасау тетіктерін, сондай-ақ оларды жүзеге асыру тәсілдерін зерделеу өмірлік қажет. Ұстама топтармен күрес жөніндегі қызметтердің іс-әрекеті тиімді болуы үшін білікті кадрлар даярлау, террористер қолданатын әдістер, тактика және технологиялар туралы жалпы мәліметтері бар бірыңғай блок құру, Террористік жоспарлар туралы ақпарат алмасу және жинаудың бірлескен тәсілдері қажет. Барлық аймақтың арнайы қызметтері нақты уақыт режимінде деректерге қол жеткізуге тиіс.

Сондай-ақ, өңір елдерінің ақпараттық кеңістігін экстремистік және террористік идеяларды таратудан қорғау бойынша күш-жігерді біріктіру қажет. Террористер қызметінің эскалациясына ықпал ететін ақпараттық көздерде жағымсыз ақпараттың таралуына шұғыл ден қою және тосқауыл қою.

Терроризмнің ең басты алғышарты Қазақстанда да Орталық Азия елдерінде де тұрақты экономикалық және саяси жағдай болып табылады. Қоғамдық-саяси өмірде демократия қағидаттарын нығайту, терроризмнің әлеуметтік базасы күрт тарайтын азаматтық қоғамның саяси-мәдени құндылықтарын қалыптастыру өмірлік қажет.

Біздің Қазақстан өз тәуелсіздігі кезінде терроризммен, экстремизммен күрес бойынша үлкен нәтижеге қол жеткізді. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін бірқатар институттар құрылды. Жыл сайын Орталық Азия елдерімен бірлесіп Қылмыстық Қарулы ұйымдармен күрес бойынша әскери оқу-жаттығулар өткізіледі. ҚР ұлттық қауіпсіздігін қорғауға бағытталған бірқатар тұжырымдамалар әзірленді.

Біздің жас тәуелсіз республика әрине, Орталық Азия елдері үшін сенімді көрші болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1.Шарапова С. Лаңкестікке қарсы кампания жағдайындағы Өзбекстанның көпжақты дипломатиясы // Орталық Азия және Кавказ. - 2002.

2. Әшімбаев М. Әлемдік және аймақтық державалардың мүдделері контекстіндегі Орталық Азиядағы қазіргі геосаяси жағдай // Қазақстан жаһандық үдерістердегі. - 2005.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. akorda.kz
4. Қазақстан-2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы "Раритет". Алматы. 2002.
5. Дробижева Л, Э. Паин Саяси терроризм және экстремизм//Төзімділік ғасыры. – М., 2003.
6. Қазіргі заманғы террология-Астана, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 2013.